

**П. Шевчук,  
А. Шевчук**

## **ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РІВНЕМ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ, НА ПЕНСІЙНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ**

**Досліджено вплив економічних чинників, пов'язаних із рівнем доходів населення, на розбалансування вітчизняної пенсійної системи. Запропоновано підходи щодо пом'якшення наслідків їхньої дії.**

**Ключові слова:** бюджет Пенсійного фонду України, продуктивність праці, прожитковий мінімум, рівень оплати праці, тіньова економіка, трудова міграція.

Пенсійне забезпечення завжди було головною складовою соціального захисту населення та є базовою і важливою гарантією стабільного розвитку суспільства, тому що одночасно охоплює та визначає інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення. Аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної пенсійної системи свідчить про її недосконалість, головною проблемою чого є незбалансованість бюджету Пенсійного фонду України. Очевидно, що ця проблема є комплексною, системною, тому її вирішення повинно ґрунтуватись на вдосконаленні усієї соціально-економічної політики держави.

Теоретико-методологічні та прикладні питання обґрунтування шляхів наповнення пенсійних фондів досліджували і розглядали такі вітчизняні вчені та практики, як: В. Базилевич, І. Балабанов, З. Берік, О. Биліна, О. Василик, І. Гнібіденко, Н. Дієва, Ю. Конопліна, М. Кравченко, Е. Лібанова, В. Мандибура, Б. Надточій, О. Новікова, Р. Пікус, Д. Полозенко, І. Прибиткова, А. Ткач, Г. Якименко та інші.

Проблеми пенсійного бюджетування досліджували зарубіжні науковці С. Бернс, М. Вінер, Дж. Естель, С. Клейн, Г. Патлер, Р. Рофман, О. Руф-Фідлер, Р. Хольцман та інші.

Вклад у дослідження схем реальної вартості оплати праці та джерел її вдосконалення зробили українські вчені В. Василенко, В. Ветлужська, В. Дем'яненко, П. Матюшко, М. Соколик та інші.

Розгляду питань тіньової економіки та її впливу на пенсійне забезпечення присвятили свої роботи українські вчені Н. Борисенко, Г. Дегтярьов, І. Сазонець, В. Преборський та інші.

Вивченням трудової міграції займались вітчизняні вчені О. Астахова, Ю. Гуменюк, І. Крилова, І. Майданік, О. Малиновська, О. Пуригіна, С. Сардак та інші, а також зарубіжні науковці Р. Адамс, Е. Тейлер, Т. Шульц та інші.

Водночас, незважаючи на активні наукові пошуки у зазначених напрямках науки державного управління, мало опрацьованими залишаються конкретні підходи щодо комплексного впливу економічних чинників на наповнення бюджету пенсійних систем. Особливо це стосується чинників, пов'язаних із рівнем доходів населення.

Метою статті є розгляд впливів економічних чинників, пов'язаних із рівнем доходів населення, на розбалансування бюджету пенсійної системи України та пошук підходів щодо вирішення назрілої проблеми.

Основними причинами зростання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України (надалі – ПФУ) виявились: низький рівень розміру заробітної плати (чи доходу), з яких утримується пенсійний збір; системна заборгованість із виплати заробітної плати;

наявність пільг із сплати страхових внесків та наявність диспропорцій у розмірах пенсійних виплат різним категоріям громадян; здійснення Фондом низки невластивих йому видатків, передбачених законодавством; скорочення кількості платників страхових внесків через несприятливу ситуацію на ринку праці.

Найважливішими серед перерахованих причин потрібно вважати, поряд із питаннями оплати праці, скорочення бази платників пенсійних внесків, яке також, безумовно, має економічне підґрунтя. Тому не потрібно пов'язувати це скорочення, тобто зменшення кількості офіційно працюючих в галузях національної економіки, лише із впливом демографічних чинників: депопуляцією через зростання природних втрат населення, а саме переважанням смертності над народженнями, постарінням населення та від'ємним сальдо міграцій за межі країни, залишаючи поза увагою процеси дії тіньової економіки і зайнятості. Саме з'ява та розвиток таких факторів, як трудова міграція та неформальна економіка, були спричинені значною мірою низькими рівнями вітчизняних заробітних плат (або ж їх відсутністю) та і, відповідно, зменшення доходів українських громадян.

Трансформація вітчизняної пенсійної системи була започаткована указом Президента України "Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні" № 291/98 від 13.04.1998 р. та триває відповідно до чинної законодавчо-нормативної бази дотепер. І цей процес цілком неправильно називати реформуванням, тому що реформа (від лат. *reformo* – перетворюю, покращую) – це нововведення, яке змінює основу існуючої системи чи її структуру. Можна стверджувати, що в результаті такого "реформування" в Україні із значними зусиллями функціонують лише перший рівень (солідарна пенсійна система) та частково третій рівень (недержавне пенсійне забезпечення, що охоплює заледве 4% працюючого населення, з якого лише 0,66% отримують пенсійні виплати [1]), а другий – накопичувальний рівень, попри численні гучні декларації, так і не був запроваджений.

Питання формування фінансових ресурсів пенсійного забезпечення за сучасних умов соціально-економічних трансформацій в Україні набувають надзвичайної актуальності, оскільки, починаючи з 2004 р., тенденція збільшення дефіциту Пенсійного фонду України стає стійкою, а частка власних надходжень у загальних доходах зменшується при одночасному зростанні величини дотацій з державного бюджету. Впродовж 2006–2016 рр. (табл. 1) власні надходження ПФУ зменшились на 10,13%, однак у понад 4,2 рази зросли дотації з Державного бюджету України.

Якщо у 2003 р. обсяг трансфертів був нульовим, у 2006 р. величина коштів державного бюджетування пенсійних програм складала 9,737 млрд грн, то вже у 2016 р. на ці цілі заплановано аж 144,9 млрд грн, і реально у першому півріччі цього року вже використано 113,9 млрд грн, серед яких кошти державного бюджету на 13,7% переважають власні. Реальні покриття дефіциту пенсійних коштів зазвичай перевищували заплановані, зокрема в 2009 р., 2011 р. та 2015 р., а станом на 2016 р. – це стало найбільш істотним фактором та починає загрожувати функціонуванню вітчизняної системи пенсійного забезпечення загалом у чинному структурованому форматі. Про це свідчать відчутні значення співвідношень видатків ПФУ до доходів державного бюджету (52,8% – 84,5%) та до номінального ВВП (13,4% – 17,5%). Темпи зростання видатків ПФУ, що є фактично видатками на споживання, також перевищують темпи зростання фонду оплати праці, тобто основну базу обчислення страхових внесків. Пенсійний фонд України щорічно нарощував борги перед Державною казначейською службою України: так, починаючи з 2008 р., заборгованість зросла із 2,4 млрд грн до 50,4 млрд грн і станом на 1 серпня 2016 р. становить 48 млрд грн.

Таблиця 1  
Динаміка номінального ВВП, доходів та витратків, співвідношень частин бюджету Пенсійного фонду України за період 2006 – 2016 рр.

Параметри	Роки											
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*	2016*	
											п.л. рік	I півр.
Номінальний ВВП, млрд грн	554,153	720,731	949,864	1046,500	1095,000	1316,600	1400,000	1454,930	1566,728	1979,458	2109,970	909,089
Доходи ПФУ, млрд. грн	72,197	101,380	143,488	148,373	183,565	197,554	215,640	250,500	245,250	266,530	257,200	117,300
Власні надходження, млрд грн	54,293	75,532	101,950	99,782	119,343	139,056	163,635	166,900	165,920	174,200	109,400	53,800
Кошти держбюджету на фінансування пенсійних програм, млрд грн	9,737	24,884	41,423	48,539	64,086	58,317	49,170	83,200	75,810	94,800	144,900	61,200
Витрати ПФУ, млрд грн	74,008	101,900	150,349	165,685	191,470	210,714	228,764	250,300	243,480	264,800	256,400	113,900
Покриття дефіциту коптів ПФУ, млрд грн	1,811	0,52	6,8	14,0	26,595	17,7	9,7	21,8	14,7	31,76	81,30**	–
Співвідношення витратків ПФУ до доходів держбюджету, %	59,6	73,3	75,6	84,5	75,1	69,3	61,1	71,3	64,4	52,8	–	–
Співвідношення державних дотацій до доходів ПФУ, %	13,4	24,5	28,9	32,7	34,9	29,5	22,8	26,3	30,9	35,6	56,3	52,2
Співвідношення витратків ПФУ до ВВП, %	13,5	14,1	15,8	15,8	17,5	16,0	16,3	17,2	15,5	13,4	12,2	12,5

Примітки: 1. \*Без урахування тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції;

2. \*\*Реальний дефіцит бюджету ПФУ.

3. Побудовано на основі інформації Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Основними джерелами формування бюджету ПФУ, поряд з іншими, вклад яких не такий значний, є: надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ); кошти державного бюджету та цільових фондів; інвестиційний дохід, що отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту в майбутніх періодах. Однак центральним джерелом і надалі залишається ЄСВ, і цей "пенсійний" податок до 2016 року мав складну та розгалужену систему ставок: для роботодавців відповідно до класу професійного ризику (36,7% – 49,7%) та працівників (3,6%; 6,1%). Однак такий рівень ЄСВ не потрібно вважати високим, порівняно з іншими державами світу. Наприклад, в Австрії працівники сплачують 9,25% від страхової заробітної плати, а роботодавці – 10,25%; у Бельгії – 7,50% і 8,86%; у Греції – 6,67% і 13,3%; Франції – 6,65% і 9,9%, відповідно; у Німеччині – 9,95% [2]. Це може бути пояснено значно нижчою межею пенсійного віку в Україні, слабким розвитком недержавного пенсійного забезпечення та приватного страхування життя, низьким рівнем участі населення у формуванні надходжень до системи публічних фінансів.

Починаючи з 2016 р., були встановлені нова загальна ставка єдиного соціального внеску на рівні 22% (при одночасному піднятті верхньої межі для його нарахування від 17 до 25 мінімальних заробітних плат і скасуванні плати працівників) та внески підприємців на єдиному податку були означені як 303,61 грн – 341 грн на місяць. Однак очікуваного зростання платежів до ПФУ за рахунок зниження ставок ЄСВ не відбулось. За сім місяців 2016 р. власні надходження ПФУ досягли лише 73 млрд грн, що на 30 млрд грн менше, аніж у попередньому році (задня справедливості потрібно визнати, що за цей період збільшились надходження податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету держави на 1,2 млрд грн). А фактичне відсторонення працівників від оплати внесків до пенсійного фонду солідарної системи не лише на рівні безпосередньої участі, але й на ментальному рівні доцільно вважати негативним кроком. Як свідчить вітчизняний, так і зарубіжний досвід, саме по собі зниження ставок ЄСВ чи податків зовсім не гарантує, що їх з більшим бажанням будуть сплачувати. Можливо, із часом необхідно буде повернутись до прогресивних шкал оподаткування.

Співвідношення кількості пенсіонерів усіх категорій до загальної кількості населення нашої держави за період 2006 – 2016 рр залишається стабільно на високому рівні – в межах 30%. Водночас кількість платників страхових внесків зменшилась майже на 30% (табл. 2). Однак більш важливим фактором потрібно вважати інверсію у співвідношенні кількості пенсіонерів до кількості платників страхових внесків, яка відбулась на межі ще дореволюційних 2011 – 2012 рр. та свідчить про реальне, а не очікуване в 2026 р. значне зростання демографічного навантаження людьми старшого віку на працездатних осіб, або ж збільшення кількості пенсіонерів до 2040 р. на 25% [3]. Тим більше такі зміни умовного коефіцієнта системного навантаження демонструють, що у нашій державі цей процес вже набрав критичної тенденції розвитку. Для порівняння на початку 90-х рр. минулого сторіччя в Україні проживало 13,6 млн пенсіонерів, а кількість реально працюючих складала понад 26 млн, що визначало умовний коефіцієнт системного навантаження на рівні 0,50.

Аналіз змін коефіцієнту заміщення доходу в означений період засвідчив, що його значення знаходяться на середньому рівні 40,6%, який значно нижчий за європейський. Так, в Австрії він становить 80%, Греції – 96%, Данії – 88%, Італії – 68%, Швеції – 60%. Вказані відмінності пояснюються функціонуванням в цих та інших державах багаторівневих схем пенсійного забезпечення, а саме доповненням базових пенсій накопичувальним принципом та недержавним сектором. Невисокий рівень вітчизняних пенсій спонукає значну частину пенсіонерів (2,666 млн осіб у 2015 р.) продовжувати подальшу трудову діяльність.

**Таблиця 2**  
**Динаміка кількості пенсіонерів, платників страхових внесків, їх співвідношень, значень рівнів заробітних плат і пенсій, коефіцієнту заміщення доходу за період 2006 – 2016 рр.**

Параметри	Роки											I півр 2016*
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*		
Кількість пенсіонерів, тис. ос.	14050	13819	13750	13721	13738	13821	13640	13533	12147	12312	11965	
Кількість платників страхових внесків, тис. ос.	14880	14716	14296	15246	15112	13751	13752	11900	10400	10599	10153	
Частка пенсіонерів у загальній кількості населення, %	30,00	29,80	29,89	29,89	29,95	30,13	30,37	29,74	26,76	28,68	28,04	
Співвідношення кількості пенсіонерів до числа платників страхових внесків	0,94	0,93	0,96	0,90	0,91	1,00	0,99	1,17	1,18	1,16	1,18	
Середня заробітна плата найманих працівників, грн	1041,0	1352,0	1806,0	1906,0	2176,0	2934,2	3377,0	3430,0	3534,0	4498,0	4984,0	
Мінімальна заробітна плата, грн.	375,0	460	605,0	744,0	922,0	1004,0	1134,0	1218,0	1218,0	1378,0	1450,0	
Середня пенсія **, грн	406,8	478,4	776,0	898,4	1032,6	1205,4	1253,3	1470,7	1526,1	1581,5	1738,8	
Коефіцієнт заміщення доходу, %	39,07	35,38	42,96	47,10	47,40	41,10	37,10	42,90	43,20	35,16	34,88	

Примітка: 1. \* Без урахування тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції;

2. \*\* Дані про середній розмір призначених пенсій на місяць наведено з урахуванням компенсаційних виплат і цільових допомог, передбачених законодавством.

3. Побудовано на основі інформації Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рівень оплати праці, яка становить основу формування доходів громадян України, надалі залишається занадто низькою для виконання її основних функцій (відтворювальної, регулюючої, стимулюючої та соціальної), що негативно впливає не лише на загальний стан життєзабезпечення працюючого населення, але й наповнення пенсійного бюджету солідарної системи.

Незважаючи на те, що одним із головних видів соціальних гарантій, які діють у світі, є розмір мінімальної заробітної плати, однак попри його універсальність та наявність міжнародного правового регулювання: ст. 25 Загальної декларації прав людини (1948 р.), Конвенцій Міжнародної організації праці № 117 (1962 р.) та № 131 (1970 р.), ст. 11 Міжнародного правового пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) цей індикатор життєвого рівня населення в Україні не завжди забезпечує його реальні потреби. Для визначення розміру мінімальної заробітної плати надалі застосовується методика, що ґрунтується на мінімальних потребах, які необхідно задовольняти для збереження життя та здоров'я людини, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та набрів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" № 656 від 14.04.2000 р., а не на підходах, що діють в економічно розвинутих державах, вимогами яких є поширення мінімальних соціальних гарантій, не лише на фізичне виживання, але й гідні соціальні та культурні потреби. Це вимагало б переходу від простої фіксації рівня мінімальної заробітної плати до запровадження соціального стандарту повного відтворення людського потенціалу, який би охоплював витрати на сплату прибуткового податку з доходу, купівлю/або оренду житла, платні послуги з охорони здоров'я, освіти, утримання дітей в дошкільних установах, враховував вартість утримання непрацездатних членів сім'ї та новітні стандарти споживання продуктів харчування тощо. Все це разом вимагає співставлення розмірів мінімальної заробітної плати з її середнім рівнем. Станом на перше півріччя 2016 р. мінімальна заробітна плата становила 29,0%, а протягом 2006 – 2015 рр. у середньому – 33,8%, що зовсім не відповідає вимогам Міжнародної організації праці, яка регламентує вказане відношення в межах 50 – 60%. Доцільно зауважити, що давно назріла потреба перегляду та оновлення вмісту означеного споживчого кошика, тому що за період його застосування потреби працездатних та непрацездатних українських громадян не лише зросли але й виникли додаткові (часом неочікувані) витрати, пов'язані і суттєвим зростанням тарифів на житлово-комунальні послуги, транспорт, мобільний зв'язок тощо. Формування рівня заробітної плати повинно ґрунтуватись на визначенні реальної ціни робочої сили як вартості засобів, що необхідні для повноцінного розширеного відтворення життєвих потреб працівника та членів його сім'ї за певних економічних умов, і цей процес повинен строго відповідати дотриманню принципу соціальної справедливості, щоби не спричинити негативних суспільних відгуків чи з'яви навіть на цій основі соціальних заворушень.

Перехід до засад ринкової економіки супроводжувався зняттям обмежувальних підходів у формуванні фонду оплати праці, однак призвів до його певного спотворення. Так реальна заробітна плата більшості працівників приватного сектору та навіть ряду державних підприємств і установ, зокрема паливно-енергетичного профілю чи авіаційного транспорту, значно перевищує середній та мінімальний рівень заробітної плати у закладах освітньої сфери та охорони здоров'я і надалі залишається нижчою за середню. Прикро, що серед працюючих є ті, які отримують лише половину заробітної плати, та ті, кому взагалі не заплатили – станом на початок серпня 2016 р. загальна

заборгованість по заробітній платі в Україні становила 1,967 млрд грн [4]. Необхідно зауважити, якщо для промислового сектору та сфери послуг спостерігається певне збільшення частки заробітної плати в собівартості виробленого продукту, то вдосконалення умов оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери (крім державних службовців) надалі регламентується Постановою Кабінету Міністрів України №1298 від 30.08.2002 р. зі змінами.

Враховуючи останні ініціативи уряду встановити нові посадові оклади керівникам державних і комунальних підприємств на рівні оплати праці керівництва компаній приватного сектору, що призвело до їх збільшення від 3,5 до 26 разів [5] (до цього потрібно долучити ще адекватне зростання премій і доплат), необхідно очікувати відповідне зростання дохідності керованих ними підприємств за рахунок мотивації до запровадження кращого менеджменту та позбавлення корупційних зазіхань. Було б доволі виправданим, щоб ці високооплачувані менеджери дійсно віднайшли та застосували інноваційні технології, що призведуть до суттєвих доходів та чистих прибутків державних та комунальних підприємств, розвиток яких є підґрунтям та перспективою економічного зростання нашої держави (станом на сьогодні менше 5% приросту національного ВВП забезпечується за рахунок експорту високотехнологічного продукту, в економічно розвинених державах цей показник становить майже 90%). У цьому контексті зовсім не потрібно вважати значним досягненням першого півріччя 2016 р. чистий лдохід НАК “Нафтогаз України” в розмірі 21,8 млрд грн, який був отриманий фактично за рахунок суттєвого зростання тарифів за реалізацію природного газу для потреб населення та підприємств комунальної енергетики (саме такі високі межі вказаного тарифу є цілком незрозумілі українському суспільству через цілковиту непрозорість його розрахунків, тобто такий собі “Роттердам плюс”, лише у газовидобувній галузі), збільшення прибутку від транзиту газу, що на 70% пояснюється зростанням курсу долара (і, відповідно, знеціненням національної валюти), та зменшенням втрат від курсових різниць, тобто “реформування газового ринку та поступове приведення цін реалізації природного газу до економічно обґрунтованого...” [6], а не шляхом оновлення та раціонального використання техніко-технологічної бази та прогресивного розвитку виробництва. Не потрібно також однозначно вважати наявне збільшення за результатами 2015 р. частки чистого прибутку ТОП–100 державних компаній (з якого сплачено до державного бюджету 8,5 млрд грн податків) [7], якщо цей результат було досягнуто переважно за рахунок зростання вартості активів державних підприємств, зокрема їх головного компонента НАК “Нафтогаз України”.

Наявність інформації про величини національного ВВП у фактичних цінах, рівні заробітної плати, чисельності зайнятого населення та їх застосування Тимчасової методичної рекомендації розрахунку продуктивності праці в економіці за видами економічної діяльності, затвердженої наказом Міністерства економіки України № 916 від 26.12.2008 р. дало змогу провести порівняння рівнів продуктивності праці та її оплати в Україні та низці європейських держав. Так, за період 2000 – 2015 рр. спостерігалось постійне зростання продуктивності праці та рівня її оплати, за винятком 2009 р. (через негативний вплив світової фінансової кризи) та 2014 – 2015 рр. (через тимчасову окупацію Криму, військові дії та руйнування промислово-аграрного комплексу Донбасу, зміни чисельності зайнятого населення тощо). Хоча продуктивність праці і зросла в 8,4 раза, а мінімальна зарплата – в 15,3 раза, вони ще досить далекі від параметрів економічно розвинених країн. Якщо станом на кінець 2015 р. ВВП за паритетом купівельної

спроможності (ПКС) у доларах США в Україні складав 7519 дол. США, то в таких країнах Центральної та Східної Європи і Прибалтики (ЦСЄП) як Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина і Чехія – 28592; 24712; 28359; 26455; 29720 та 31549 дол. США відповідно. Найбільший ВВП (ПКС) серед європейських країн досягнув Люксембург – 98987 дол. США [8].

Тобто, якщо порівняти досягнуту продуктивність праці в Україні із усередненою для держав ЦСЄП, то вона буде в 3,75 раза нижчою, а у випадку Люксембургу (трудові ресурси якого становлять лише 280 тис. осіб) – аж у 13,17 раза меншою. В галузевому розрізі за рівнем виробленого продукту в сільському господарстві у перерахунку на одного зайнятого Україна відстає від лідера рейтингу – Швеції – у більш ніж 8 разів, у будівництві має у 12 разів меншу продуктивність, ніж у Ірландії. Вітчизняний фінансовий сектор у 7 разів менш продуктивний, ніж французький, так само як і торговельний порівняно з Бельгією. У сфері транспорту і зв'язку наша країна поступається Греції у 4 рази, а у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг значно відстає від лідера цих галузей – Франції, а саме у 7 разів. Зіставлення середньомісячних заробітних плат бруutto (ПКС) у доларах США наводить ще більш виразну картину: 5669 (Люксембург), 1259 (Естонія), 948 (Латвія), 904 (Литва), 1380 (Польща), 1382 (Словаччина), 1268 (Чехія) та 286 – Україна.

Основна відмінність полягає не лише в абсолютних значеннях продуктивності праці та рівнів оплати праці, а в темпах їхнього зростання. Так, у більшості економічно розвинених держав існує стійка тенденція щодо перевищення темпів зростання продуктивності праці порівняно зі змінами її оплати, в Україні ж така ситуація спостерігалась лише у 2000, 2004 та 2007 рр. [9]. Однак необхідно враховувати, що коли учасники ринку дотримуються політики обмеження зростання заробітної плати (за рахунок прийнятих урядових рішень), це зазвичай сприяє збільшенню обсягу інвестицій, посиленню конкурентноспроможності та, зрештою, підвищенню продуктивності праці і збільшенню доходів населення. І, навпаки, коли підвищення рівня заробітної плати переважає над зростанням продуктивності праці, то це, як правило, після початкового економічного підйому, зумовленого активним споживанням або зростанням продуктивності праці, змозгованої збільшенням доходів, із часом може призвести до довготривалого уповільнення економічного зростання і, як наслідок, поширення безробіття.

Шлях до зростання рівня заробітної плати в нашій країні проходить саме через підвищення продуктивності праці, що останніми передреволюційними роками мало позитивну тенденцію. Для її збереження, попри складну ситуацію, спричинену агресією Російської Федерації проти України, яка призвела до втрати приблизно 7,5% території, майже 20% виробничого, 12% людського та 18% природно-ресурсного потенціалу (зокрема не менше, ніж 25% стратегічно важливих для національної безпеки мінерально-сировинних ресурсів, зокрема антрацитного вугілля), необхідно передбачити зростання інвестування та проведення прискореної реструктуризації багатьох галузей національної економіки. Цей тривалий процес потребуватиме створення нових (або докорінної модернізації старих) атестованих робочих місць з організації випуску конкурентноспроможної продукції на основі впровадження інноваційних та наукомістких технологій.

Тобто підвищення рівня заробітної плати може бути потужним стимулом для всебічного та тривалого зростання галузей національної економіки та сприятиме



загальному покращенню рівня та якості життя населення, кристалізуватиме в українському суспільстві відчуття захищеності та впевненості у своєму майбутньому в “поєднанні з послідовною трансформацією суспільної психології, формуванням переконання у необхідності створення заощаджень на старість” [10].

Як уже зазначалось вище, значний вплив на зменшення кількості платників страхових пенсійних внесків має неформальний сектор економіки, який завжди був буферною зоною між регламентованою та нерегламентованою зайнятістю, тому що саме в ньому сконцентрований вагомий фрагмент людських ресурсів. Так, тінізація доходів та зайнятості суттєво впливає на зменшення надходження коштів до пенсійного бюджету, тому що саме “чорна” або “сіра” заробітна плата, яка маскується за офіційними трудовими відносинами, виплачується на рівні мінімальної або ж нижчої за неї. Водночас, близько 35% заробітної плати тіньового сектору економіки станом на сьогодні не оподатковується зовсім.

На початку 2015 р. в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту в Донбаському регіоні спостерігалось подальше суттєве зростання обсягів тіньової економіки, започатковане ще у 2013 р., які у I кв. 2015 р. становили приблизно 47% ВВП, до того ж найвищий рівень “тіні” фіксувався, як і раніше, у видобувній промисловості. За різними джерелами інформації, “тіньові” доходи в Україні становлять 120 млрд грн, що сягає майже половини дохідної частини ПФУ [11].

Одними із причин приховування заробітної плати від оподаткування можна вважати: з боку роботодавців – укриття доходів, визнаючи виплати до пенсійних фондів чистими втратами, при відсутності дієвого механізму та запобіжників для неплатежів, що визначається правовою неврегульованістю цього процесу, а для працівників – знецінення поняття пенсії як стимулу сталого забезпечення достойної старості та одночасно їх низька правова свідомість [12].

Досить контрверсійними необхідно вважати наміри чинного керівництва Міністерства соціальної політики України “відв’язати” мінімальну заробітну плату від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що, на його думку, сприяло б зменшенню тінізації виплати заробітних плат у приватному секторі шляхом встановлення для роботодавців відповідних фіксованих показників ЄСВ [13].

Чисельність населення України за період 1991 – 2016 рр. зменшилась із 51,9 млн осіб до 42,8 млн осіб [14], причинами чого є вищезначені демографічні чинники, а також, починаючи з 2014 р., неврахування населення тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Зауважимо, що найбільші демографічні втрати виникли за рахунок істотної трудової міграції 1994 – 2001 рр. та переважання чисельності померлих над кількістю народжених, що постійно триває, починаючи з 1991 р. [15]. Суперпозиційний вплив позитивного сально трудової міграції з пострадянських республік та ряду країн Південно-Східної Азії на формування загального приросту населення України є незначним.

Саме економічний фактор, попри дію інших – політичних, сиціальних чи психологічних, став визначальним щодо “виштовхування” вітчизняних трудових ресурсів закордон. Проте дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсних масштабів цих міграційних потоків, за різними розрахунками вони максимально становлять від 4,93 млн осіб [16] до 6,5 млн осіб, що відповідає 22,53 – 29,7% від кількості трудоактивного населення станом на 2013 р. [17]. Такий значний контингент зовнішніх

трудоу мiгрантiв – це не лише втрата найконкуентоспроможнiшого людського потенцiалу, серед якого перебуває значна частина iнтелектуальної елiти, вилучення потенцiйних платникiв внескiв до вiтчизняних пенсiйних фондiв, але й, найголовнiше, марнування трудоактивного населення репродуктивного вiку (25 – 34 рокiв), на яке припадає понад 35% працюючих за межами держави. На превеликий жаль, багато iз них залишаються проживати i працювати закордоном назавжди, але й при поверненнi їх на Батькiвщину можливі появи значних негараздiв у сiмейно-шлюбних вiдносинах (серед яких розлучення, небажання народжувати дiтей або ж соцiальне сирiтство вже народжених) та проблем iз майбутнiм пенсiйним забезпеченням (понад 50% мiгрантiв працюють нелегально).

Необхiдно зауважити, що обсяг приватних грошових надходжень трудових мiгрантiв лише за перiод 2008 – 2012 рр. склав у середньому 6 – 7,3 млрд дол. США щорiчно i при цьому не оподатковувались державою.

Для вирiшення багатьох питань фiнансово-соцiального спрямування мiгрантiв незалежно вiд трудової легалiзацiї та створення для них умов повернення на Україну i реiнтеграцiї в суспiльство скеровано прийняття Закону України “Про зовнiшню трудову мiграцiю” № 761-VIII вiд 05.11.2015 р.

Не можна не погодитись iз думкою директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, академіка Е. Лiбанової, що для нормального функцiонування пенсiйного фонду необхiдно зменшити його видатки, якi за сучасного сiввiдношення пенсiонерiв та платникiв страхових внескiв без застосування жорстких методiв застосувати не можна. Необхiдно “збiльшити доходи, для чого є лише два методи: перший – дегiнiзацiя економiки i зарплат, другий – збiльшити кiлькiсть робочих мiсць, щоб змiнити сiввiдношення працюючих i непрацюючих” [18].

Враховуючи усi можливі пiдходи гiркогo вiтчизняного досвiду та успiшних мiжнародних практик для вирiшення проблем дефiцитностi бюджету Пенсiйного фонду України, пов’язаного з впливом економiчних чинникiв, доцiльно здiйснити такі кроки:

– унормування та забезпечення дотримання соцiальних стандартiв i державних гарантiй, зокрема розробка та запровадження нової методики розрахунку базового стандарту – прожиткових мiнiмумiв для працездатних та непрацездатних осiб i встановлення на їх основi оновленого значення соцiальних гарантiй та решти державних стандартiв;

– збiльшення чистих прибуткiв у секторах нацiональної економiки за рахунок розвитку галузей iз високою доданою вартiстю: iнновацiйних бiо-, нейро-, нано- та iнших наукомiстких технологiй; нарощування експортноорiєнтованих технологiй; суттєве зменшення витрат матерiалiв та енергоресурсiв, пiдвищення докапiталiзованостi бiльшостi природних благ пiд час виробництва товарiв та надання послуг при одночасному пiдвищеннi їх конкурентноздатностi;

– подолання корупцiї та лiквiдацiя бюрократичних бар’єрiв, що перешкоджають розвитку бiзнесу, зокрема створенню сприятливого iнвестицiйного клiмату;

– змiна орієнтацiї менеджменту всiх форм власностi у сферi стимулювання працi з кiлькiсних на якiснi показники дiяльностi;

– реструктуризацiя ВВП у частинi збiльшення питомої ваги заробiтної плати та стимулювання внутрiшнього споживання i пiдвищення купiвельної спроможностi населення;

- встановлення раціональних співвідношень між рівнем заробітної плати, підприємницьким прибутком та прибутком від власності;
  - приведення у відповідність співвідношення максимального, мінімального та середнього рівнів пенсійного забезпечення і їх кореляція із відповідними показниками системи оплати праці; забезпечення раціонального співвідношення між рінями заробітних плат працівників бюджетної та позабюджетної сфер (так само, як і всередині цих сфер); підвищення дієвого державного контролю за політикою оплати праці, недопущення заборгованості в оплаті праці;
  - зміна основного джерела при формуванні доходів ПФУ із поточних доходів на власність та ресурси, а також індивідуальні виплати;
  - забезпечення встановлення адекватності, обґрунтованості та прийнятливості фіскального навантаження на фонд оплати праці; запровадження диференційованих і прогресивних ставок оподаткування;
  - посилення через пенсійний механізм системи запобіжників для тіньової діяльності та стимулів у напрямку більш повного охоплення працюючих пенсійним страхуванням;
  - розробка та запровадження ефективної системи контролю у сфері неформальної економіки у формі ризик-орієнтованого аудиту тіньової діяльності з урахуванням галузевої специфіки; збільшення відповідальності за сприяння нелегальному працевлаштуванню;
  - активізація політики щодо формування привабливого внутрішнього ринку праці; налагодження реального обліку кількості трудових мігрантів, що працюють за межами держави; розширення організації грошових ресурсів трудових мігрантів не через “тінь”, а державну фінансово-банківську систему;
  - забезпечення кількісно-якісного відтворення трудових ресурсів та більш повне використання потенціалу людей старшого і похилого віку в умовах швидкого старіння населення, яке становитиме певну базу економічного розвитку суспільства, що є вимогою пп. 2–4, 15 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 46/91 від 16.12.1991 р. щодо літніх людей.
- Досягти дійсно відчутних результатів у реформуванні вітчизняної пенсійної системи можливо буде лише при злагодженій роботі усіх державних і неурядових інституцій, дотичних до соціально-трудої сфери, правильності прийняття адекватних та своєчасних управлінських рішень (для прикладу, найбільш сприятливі умови для впровадження накопичувального рівня існували у “бездефіцитних” для ПФУ 2003 – 2004 рр.). Необхідно відійти від популізму так декларативності, а трансформаційні “пожежні” заходи не подавати суспільству як реформи, що відображають публічні інтереси. Все це вимагає проведення копійної підготовчої роботи та широкого використання задля цього соціальної реклами у засобах масової інформації, організації спеціальних освітніх програм для роз’яснення змісту реформи та її впливу на покращення у майбутньому особистих життєвих умов сучасних платників пенсійних внесків.

### Список використаної літератури

1. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>.
2. Соціальна і гуманітарна політика [Текст] : підручник / [авт. кол. : В. П. Трошинський, В. А. Скуратівський, М. В. Кравченко та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського. — К. : НАДУ, 2016. — 792 с.

3. Тищенко О. В. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу [Текст] : монографія [Текст] / О. В. Тищенко, Є. Ф. Томін. — К. : ВГЛ “Обрії”, 2009. — 186 с.

4. Заборгованість із виплати заробітної плати у 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/zvz/zvz2016\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/zvz/zvz2016_u.htm).

5. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України № 597 від 02.08.1995 р. і № 859 від 19.05.1999 р. : Постанова Кабінету Міністрів України № 1034 від 11.11.2015 р. / Урядовий кур’єр [Текст]. — 2015. — 15 груд.

6. За результатами I півріччя 2016 р. Нафтогаз отримав 21,8 млрд. грн. чистого прибутку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/3969F05764BDE5EBC2258006005E27C9?OpenDocument&year=2016&month=08&mt=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8&>.

7. Айварас Абромавічус: потенціал прибутковості держпідприємств – не менше 50 – 70 мільярдів гривень на рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ebf187ec-3a06-4a13-a75f-b9e67047d883&title=AivarasAbromavichus-PotentialPriutkovostiDerzhpidprimstvNeMenshe50-70-MiliardivGrivenNaRik>.

8. World Economic Outlook, April 2016 [Electronic resource]. — Access mode : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/text.pdf>.

9. Шевчук П. Забезпечення рівня вартості відтворення робочої сили в Україні / П. Шевчук // Демократичне врядування [Електронний ресурс] : наук. вісн. — 2015. — Вип. 15. — Режим доступу : [http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo\\_1/visnik15fail-15-Shevchuk.pdf](http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik15fail-15-Shevchuk.pdf).

10. Богдан Данилишин. Чи доживуть пенсіонери до 2050 року [Електронний ресурс] / Б. Данилишин. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/25131262.html>.

11. Заяць Є. Р. Проблеми формування доходної бази Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] / Є. Р. Заяць. — Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75942>.

12. Рад Н. С. Тіньова економіка: методологічні аспекти в контексті пенсійної реформи [Електронний ресурс] / Н. С. Рад. — Режим доступу : [www.nbu.gov.ua/old\\_jrn/Soc\\_Gum/Tiru/2011\\_31\\_1/Rad.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Tiru/2011_31_1/Rad.pdf).

13. Эксперт рассказал, как государство выведет зарплату из “тени” [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://hvylya.net/news/digest/ekspert-rasskazal-kak-gosudarstvo-vyivedet-zarplaty-iz-teni.html>

14. Населення України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas\\_rik/nas\\_u/nas\\_rik\\_u.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html).

15. Міграційний рух населення України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : [https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/ds/mr/mr\\_u/arh\\_mr2016\\_u.html](https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/ds/mr/mr_u/arh_mr2016_u.html).

16. Гуменюк Ю. П. Міжнародна трудова міграція: методологічний та організаційний аспекти [Текст] : монографія / Ю. П. Гуменюк. — Т. : ТНЕУ, 2013. — 619 с.

17. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iom.org.ua/ua>.

18. Либанова Э. Нужно стимулировать экономию [Электронный ресурс] / Э. Либанова. — Режим доступа : [http://gazeta.zn.ua/socium/ella-libanova-nuzhno-stimulirovat-ekonomiyu\\_.html](http://gazeta.zn.ua/socium/ella-libanova-nuzhno-stimulirovat-ekonomiyu_.html).

*Стаття надійшла до редакції 19.06.2016*

*Схвалена до друку редколегією 20.09.2016*

**P. Shevchuk,  
A. Shevchuk**

**THE INFLUENCE OF ECONOMIC FACTORS RELATED TO THE INCOME  
LEVEL OF POPULATION ON THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE**

**The article explores the influence of economic factors related to the income level of population on the imbalance within the domestic pension system. The approaches to mitigating the effects of their actions are given.**

**Key words: budget of the Pension Fund of Ukraine, productivity, minimum cost of living, wage level, shadow economy, labor migration.**